

Dževdet Šošić

Husejn Musić

Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru

e-mail: husejn.music@unmo.ba

UDK 37.013 : 28](497.6)

ISLAMSKA PEDAGOŠKA MISAO U BOSNI I HERCEGOVINI TOKOM DRUGE POLOVINE XVIII I PRVIH GODINA XIX VIJEKA – KRATKI HISTORIJSKI PRESJEK

SAŽETAK

Islamska pedagoška misao u Bosni i Hercegovini nastajala je i razvijala se u različitim historijskim uvjetima i društveno-političkim prilikama, prije i tokom osmanske uprave, austrougarske okupacije i kolonijalizma, jugoslovenske komunističke diktature te ratova i izolacije od ostatka muslimanskog svijeta.

Nastanak i razvoj islamske pedagoške misli kod Bošnjaka, rezultat je jedinstvenog spleta historijskih okolnosti koje nisu uvijek bile naklonjene zdravom i nesmetanom razvoju islamske misli i prakse općenito. Ona nije na prostoru Bosne i Hercegovine nastala odjednom, niti je bila nezavisna od razvoja društveno-ekonomskih odnosa, od ukupne kulture, materijalnog i duhovnog naslijeđa, od historijskih okolnosti.

Ključne riječi: period osmanske i austrougarske vlasti.

UVOD

Zadatak ovog rada nije da u detalje predstavi nastanak i razvoj islamske pedagoške misli u Bosni i Hercegovini niti je da u nekoliko redaka ili čak stranica predstavi ovu kompleksnu pojavu i višestran predmet istraživanja. S ciljem da aktueliziramo islamsku pedagošku misao u našem radu, mi smo se odlučili da je ukratko prikažemo u jednom veoma kratkom vremenskom periodu, i to od druge polovine osamnaestog i prvih godina devetnaestog vijeka, odnosno do kraja Austro-Ugarske vladavine. Smatramo potrebnim i važnim naglasiti da islamska pedagoška misao ima svoje korijene i svoj kontinuitet na našim prostorima, te da se ona nije razvijala izolirano, izdvojeno od drugih vidova duhovnog stvaralaštva; ona ima svoje posebne karakteristike, tendencije, domete, svoj značaj i specifičnosti.

Islamska religijska pedagoška misao u Bosni i Hercegovini stvarala se i razvijala, opstajala je i nadograđivala se na iskustvima Osmanskog carstva (1463–1878),

Austro-Ugarske monarhije (1878–1918) te kasnijih jugoslovenskih političkih i društveno-historijskih sistema. Ona do početka dvadesetog stoljeća nije imala prikladnu, odgovarajuću infrastrukturu, posebne časopise, niti institucionalne okvire: institute, zavode, katedru za pedagogiju i sl.

ISLAMSKA PEDAGOŠKA MISAO U BOSNI I HERCEGOVINI

Prve refleksije o odgoju, obrazovanju, pedagoškoj teoriji i praksi na prostoru Bosne i Hercegovine su svojim radom i pisanjem davali imami i muderrisi koji su ujedno bili i prvi nastavnici. Jedan od njih je Hasan Kafija Pruščak (1544–1616), veliki učenjak i plodan pisac. Među najpoznatijim djelima mu je knjiga *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Tu je također Mostarac Mustafa Ejubović, poznat pod imenom Šeh Jujo (1651–1707), koji je živio preko 15 godina u Carigradu, gdje je postao veoma cijenjen muderris i alim. Tu spadaju i dvojica znamenitih povjesničara iz XVI i XVII stoljeća – Ibrahim Pečevi, rodom iz Lepenice i Kodža Husein iz Sarajeva te dosta drugih poznatih ličnosti iz tog perioda.

U ovu plejadu bošnjačkih mislilaca može se svrstati Mehmed Mejli (1713–1781), poznati sarajevski pjesnik, koga Bašeskija smatra najboljim bosanskim pjesnikom tog vremena, kao i sarajevski pjesnik Hasan Kaimija, pjesnikinja Umihana Čuvidina (1794–1870). Posebno mjesto zaslužuje Mula Mustafa Bašeskija (1731–1809), autor čuvenog dnevnika – ljetopisa iz sarajevskog života druge polovine XVIII i prvih godina XIX stoljeća.

Početkom XIX stoljeća rođen je Sarajlija Sidki Hadžihuseinović Muvekit (1825–1888), povjesničar, autor knjige *Historija Bosne na turskom jeziku*, upravnik Gazi Husrev-begove biblioteke (Bevanda, 2001, p. 36–37). Ovaj period obilježio je jedan važan revolucionarni događaj koga treba posebno istaknuti, a to je otvaranje štamparije u Sarajevu (1866). Na poziv bosanskog valije Topal Osman-paše štampariju je postavio Ignjat Sopran (N. Sad, 1824–1894). Ova štamparija je štampala novine, zakone, naredbe, knjige, udžbenike turskim pismom, zatim jevrejskim, latinicom i ćirilicom. Štamparija je bila značajna kulturna pojava i dala je snažan poticaj nauci, obrazovanju i kulturnom stvaralaštvu u BiH.

Značajan poticaj razvoju školstva i pedagogije kao znanosti dao je zakon o školstvu iz 1869. godine (Bevanda, 2001, p. 40). U ovom se periodu javljaju prvi udžbenici i drugi školski priručnici koji se štampaju u štamparijama na prostoru Sarajeva i Mostara. Pojedinci su dolazili u doticaj i sa onodobnom pedagoškom teorijom i praksom koja je predstavljena u časopisima, listovima i knjigama. Pod tim utjecajem započete su i reforme u vjerskim školama, tako da je ipak stalno unapređivan odgojno-obrazovni rad.

U julu 1869. godine otvorena je Isa-begova medresa u Sarajevu, škola za obrazovanje učitelja u mektebima, koja se zvala Darul-muallimin. Kraj Turske vladavine zatekao je u BiH ukupno 847 mekteba i 43 medrese.

Berlinskim kongresom 28. jula 1878. godine Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu. Nakon okupacije nastale su krupne i brze promjene u svim oblastima života, pa i u školstvu. Uvodi se latinično pismo, Bošnjaci-Muslimani ostaju preko noći nepismeni. Nova vlast otvara državne škole i istrajava na upisivanju djece u njih.

U turskom periodu vlast nije kontrolirala i provjeravala nastavne programe, udžbenike i slično, a novopridošla sve to budno prati i insistira na isključivom pravu da kontrolira školstvo, nastavne programe, udžbenike, lektire i sve ostalo vezano za nastavu i vannastavne aktivnosti, čak nastoji da osposobi što veći broj svojih učitelja, koje školuje u Pešti i Beču.

U školstvu se provode temeljite promjene koje se ogledaju u organizaciji i sistemu školovanja, području nastavnih planova i programa, udžbenika, školovanju učitelja i dr. Visok postotak nepismenih bio je veliki problem i zapreka bržem mijenjanju stanja. Zahtjevi za organizirano opismenjavanje stanovništva iznošeni su i na Bosanskohercegovačkom saboru. Problem su bila i sredstva za organiziranje analfabetskih tečajeva, ili kurseva, kao i ne baš velika spremnost Austro-Ugarske da odgovorno prihvati taj posao, stimulira ga, usmjerava i organizira.

Deset godina poslije okupacije (školske 1888/1889. godine) bilo je na 1.336.091 stanovnika svega 216 osnovnih škola; od tog vremena porastao je broj stanovnika krajem 1913. godine na 1.990.301, a ukupan broj škola je bio 568 (državnih i ostalih), što znači da je taj broj u gradovima i selima porastao za svega 352 osnovne škole. Broj djece koja su te škole pohađala u odnosu na broj stanovnika bio je također suviše malen, a naročito kada su u pitanju muslimanska djeca.

Osim obrazovnog značaja, osnovne škole su trebale odigrati glavnu ulogu u opismenjavanju stanovništva (Vojislav Bogičević, 1975, p. 284–286). Pitanje održavanja analfabetskih kurseva našlo se na dnevnom redu i Bosanskog sabora. Nakon žustrih rasprava i upornosti zastupnika, Zemaljska vlada je donijela novu odluku na sjednici 19. novembra 1910. godine kojom se dozvoljava organiziranje analfabetskih kurseva svim nastavnicima bilo osnovnih bilo konfesionalnih škola (Vojislav Bogičević, 1975, p. 287–288). U propagiranju i organiziranju analfabetskih kurseva naročito su bila aktivna kulturno-prosvjetna društva „Gajret“, „Prosvjeta“ i „Napredak“.

Zbog deficitarnosti nastavnog kadra Austro-Ugarska otvara učiteljske kurseve za pomoćne učitelje (1882. godine) i škole za učitelje (1886. godine). Godine 1911. otvorena je u Sarajevu Državna ženska učiteljska škola, koja je radila po istom programu kao i Muška učiteljska škola. Uprava Zemaljskog okruga, uz pomoć Zemaljske vlade, otvorila je 1892/93. godine Muslimansko učiteljsko obrazovalište u Sarajevu.

Ova škola je imala zadatak da kandidate (softe) koji pohađaju medrese obrazuje u pedagoškim i drugim svjetskim strukama po savremenoj metodi i tako ih osposobi

za učitelje u reformiranim mektebima. U ovu školu primali su se samo mladići od 15 do 20 godina koji su najmanje dvije godine proveli u reformiranoj medresi i koji su za vrijeme posjećivanja škole pripadali nekoj od medresa u Sarajevu. Tečaj je, dakle, bio vrsta dopune znanja stečenog u Medresi i trajao je tri godine (Đorđe Pejanović, 1953, p. 134).

Godine 1913. u Sarajevu je otvoren tečaj za obrazovanje učiteljica muslimanki. Tečaj je imao cilj i karakter da muslimanske ženske učiteljske škole mogu pohađati djevojke koje su završile Višu djevojačku školu (Mladen Bevanda, 2001, p. 45). Ono što treba istaći je činjenica da se u svim ovim učiteljskim školama velika pažnja posvećivala i usmjeravala na učenje pedagogije i metodike školskog rada. Učiteljske škole su bile organizirane po uzoru na takve škole u Monarhiji.

Na temelju nastavnog plana i programa vidi se da se pedagogija učila već od prvog razreda, sa dva sata sedmično u II razredu, a u III i IV razredu pet sati. Specijalna metodika i praktične vještine u nastavi učili su se u III i IV razredu. Učenici su bili obavezni prisustvovati izvođenju nastave i sami držati nastavne časove. Bila je obavezna i jednomjesečna praksa u osnovnoj školi (Mladen Bevanda, 2001, p. 45). Spomenute učiteljske škole, pa i druge u kojima se učila pedagogija, značile su snažan poticaj razvoju pedagoške misli i prakse u Bosni i Hercegovini.

One su predstavljale žarišta pedagoške misli i proučavanja pedagogije. Učitelji su bili pokretači listova, časopisa, među kojima i onih iz oblasti pedagogije, didaktike, metodike nastavnog rada. Pišu se udžbenici, članci, razni tekstovi, osnivaju biblioteke, čitaonice u školama, u selima i većim mjestima, te postaju pokretači i osnivači kulturno-prosvjetnih društava. Mnogi su se potvrdili ne samo kao dobri učitelji, profesori, pedagozi, nego i kao pisci brojnih pedagoških članaka, rasprava i knjiga.

U ovom su se vremenu potvrdili pojedini književnici, među kojima ima i učitelja, ostavivši neizbrisiv trag u kulturi muslimanske sredine. Spomenut ćemo samo neke: Mehmed-beg Kapetanović (1839–1902), Safvet-beg Bašagić (1870–1934), Hamdija Kreševljaković (1890–1959), Avdo Karabegović (1878–1900), Edhem Mulabdić (1862–1954), Osman Nuri Hadžić (1869–1937), Musa Ćazim Ćatić (1878–1915), Fadil Kurtagić (1889–1958), Abdurezak Hifzi Bjelevac (1886–1972), Hamdija Mulić (1881–1944) i dr. (Mladen Bevanda, 2001, p. 50) Kao vrsni učitelji i pedagozi posebno su se isticali Edhem Mulabdić¹ i Hamdija Mulić².

¹ Edhem Mulabdić je završio učiteljsku školu i položio ispit 1898. godine za građanske škole u Zagrebu. Bio je nastavnik Učiteljske i Šerijatsko-sudačke škole u Sarajevu. Objavljivao je još kao đak. S Bašagićem i Hadžićem pokrenuo je 1900. godine u Sarajevu list *Behar*. Uređivao je i *Gajret*, a sarađivao je u *Školskom vjesniku* i mnogim drugim listovima. Bavio se književnim radom i sudjelovao u brojnim kulturno-prosvjetnim i društvenim akcijama tog vremena.

² Hamdija Mulić je rođen u Konjicu. Bio je dječiji i omladinski pisac, sarađivao je u *Beharu*, *Novom beharu*, *Smilju*, *Gajretu*, *Biseru*, kao i u nekim pedagoškim časopisima. Uspješno se okušao kao pedagoški pisac u djelima: *Narodno prosvjećivanje* (1914), *O uzgoju djece* (1932), *Uzgojne crte* (1937), *Naša knjiga* (1941) i dr. Sva su mu djela objavljena i štampana u Sarajevu.

U vrijeme Austro-Ugarske vlasti razvoj pedagoške misli se ipak više poticao i razvijao, više se insistiralo na institucionalnom bavljenju pedagogijom i školskom problematikom. Pedagogija je kao predmet sa određenim fondom sati bila zastupljena u učiteljskim školama, a kasnije se uvodi i u medrese³. Vlast je nastojala nametnuti i provoditi državni odgoj, stvarati državotvornu svijest putem svih nastavnih predmeta, ukupne organizacije škole, te putem proslava, raznih događaja, đачkih udruženja, literature, listova i časopisa.

U razdoblju Austro-Ugarske kontinuirano djeluju vjerske, posebno muslimanske škole koje imaju izvjesnu autonomiju, ali koje su također prinuđene na reforme i usklađivanje pedagoških normi i standarda. Nastava u školama je gotovo do perfekcije organizirana na podlozi Herbartova sistema. Učenici su učili mnogo, ali je bilo i mnogo formalizma u nastavi. Svi atributi i karakteristike koji se inače pripisuju Herbartovoj školi provodili su se do krajnjih konsekvenci u školama tog vremena.

Učenici su odgajani u strogoj disciplini, radnoj klimi-stegi koja je bila autoritarna, a nastavnik besprijekoran, nedodirljiv, subjekat nastave, glavni izvor znanja; odgojno-obrazovni proces imao je sve attribute stare škole koja je uglavnom dominirala u 17. 18. i 19. vijeku, a u nekim zemljama i duže.

ZAKLJUČAK

Sagledavanjem islamske pedagoške misli u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XVIII i prvih godina XIX vijeka utvrdili smo da je nastajala i apostrofirana je različitim historijskim uvjetima i društveno-političkim prilikama, prije i tokom osmanske uprave, austrougarske okupacije i kolonijalizma, jugoslovenske komunističke diktature, ratova i izolacije od ostatka muslimanskog svijeta te da je prije svega rezultat spleta historijskih okolnosti koje nisu bile naklonjene nesmetanom razvoju. Nije nastala odjednom, a niti bila nezavisna od razvoja društveno-ekonomskih odnosa, od ukupne kulture, materijalnog i duhovnog naslijeđa, od historijskih okolnosti. Posebno moramo istaći da je na pedagošku misao u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XVIII i prvih godina XIX vijeka bitno utjecalo otvaranje štamparije u Sarajevu (1866), koja je štampala novine, zakone, naredbe, knjige, udžbenike turskim pismom, zatim jevrejskim, latinicom i ćirilicom, te dala snažan poticaj nauci, obrazovanju i kulturnom stvaralaštvu u BiH,

³ Rješenja Ulema medžlisa u Sarajevu upućena upravama svih nižih medresa, u kojima se pod tačkom 7/1 donosi rješenje qđo da će se prvi razred medrese u narednoj nastavnoj godini otvoriti ako finansijske i nastavne prilike medrese mogu uz dosadašnje reformirane razrede da podnesu primjenu novog nastavnog plana i programa na taj prvi razred medrese“ uz koje se dostavlja kopija popisa predmeta, a na kojoj se pod rednim brojem 24. nalazi predmet *Pedagogija — Metodika vjerske nastave* (Fond arhivske građe IZ-e u BiH, GHB u Sarajevu, VARIJA-V-8-5).

pojavi prvih udžbenika i drugi školskih priručnika koji se štampaju na prostoru Sarajeva i Mostara, a značajan poticaj razvoju školstva i pedagogije kao znanosti, dao je zakon o školstvu iz 1869. godine.

Bitne karakteristike i odrednice cjelokupnog školstva na prostoru BiH, odnosno odgojno-obrazovnog procesa, su preferiranje materijalnog zadatka nastave (didaktički materijalizam), dominacija verbalnih izvora znanja, monovalentna primjena metoda, što je za posljedicu imalo pojavu verbalizma i formalizma u nastavi i znanju učenika, njegovu pasivnost i dominaciju nastavnika. Učenik je objekat nastave, dok je nastavnik dominantan sa autoritativnim odnosom prema učeniku i subjekat je nastave. Način rada je formaliziran i šabloniziran, gdje uglavnom dominira memoriranje gradiva od strane učenika bez razumijevanja, sa dominacijom verbalnih metoda i frontalnog oblika rada, nema korelativne veze među predmetima i nastavnim sadržajima, učenik prima i reprodukuje sadržaje koje mu je prenio nastavnik, mirno sjedi, gleda i sluša. Radna klima je neugodna, napeta, monotona s autoritativnom i prisilnom disciplinom praćenom najčešće fizičkim kažnjavanjem učenika. Učionice su klasične, iste za sve predmete; učenici sjede strogo jedan iza drugog; škole su najviše ličile na kasarne za vojsku, sa izraženom disciplinom, bez osjećaja ugodnosti za život i rad učenika, pa i samih nastavnika.

LITERATURA

- [1] Bevanda, M. (2001). *Pedagoška misao u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941.* Dom štampe: Zenica.
- [2] Bogičević, V. (1975). *Pismenost u Bosni i Hercegovini.* Veselin Masleša: Sarajevo.
- [3] Čatić, R., Pehlić, I. (2004). *Metodika nastave islamske vjeronauke.* Islamska pedagoška akademija u Zenici: Zenica.
- [4] Hadžihuseinović, S., S., M., (1999). *Rječnik termina i manje poznatih riječi.* El-Kalem: Sarajevo.
- [5] Handžić, A. (2000). *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV. I/2.* Bošnjački institut u Cirihu–Odjel u Sarajevu: Sarajevo.
- [6] Kasumović, I. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske Uprave.* Islamski centar Mostar: Mostar;
- [7] Kupusović, A. (2000). *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III.* Bošnjački institut u Cirihu – Odjel u Sarajevu: Sarajevo.
- [8] Novaković, D. (2004). *Školstvo Islamske zajednice.* Sven: Niš.
- [9] Pejanović, Đ. (1953). *Srednje i stručne škole u BiH od početka do 1941. godine.* Svjetlost: Sarajevo.

ISLAMIC PEDAGOGICAL THOUGHT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE SECOND HALF OF THE XVIIIth CENTURY AND FIRST YEARS OF THE XIXth CENTURY–SHORT HISTORICAL SECTION

ABSTRACT

The Islamic Educational Thought in Bosnia and Herzegovina was created and developed in different historical circumstances and socio-political situation, before and during Ottoman governance, Austro-Hungarian occupation and colonialism, Yugoslav Communist dictatorship, followed by war and isolation from the rest of the Muslim world.

Origin and development of Islamic educational thought with Bosniaks is a result of unique combination of historical circumstances that were not always prone to healthy and unobstructed development of Islamic thought and practice in general. At the area of Bosnia and Herzegovina she did not develop at once, neither was she independent from the development of socio-economic conditions, culture in general, material and spiritual legacy and historical circumstances.

Key words: period of Ottoman and Austro-Hungarian reign.

